

V. DRĖMA

ESTETINĖS MINTIES RAIDA LIETUVOJE 1770—1832 m.

III

Ketverius metus, nuo 1807 iki 1811, estetikos katedra neveikė, nes nebuvo tinkamo lektoriaus. Šią spragą iš dalies užpildė antikinės literatūros profesorius **Gotfridas Ernestas Grodekas** (1762.XI.17—1825.IV.1), kuris, dėstydamas antikinę graikų ir romėnų literatūrą, kėlė ir to meto literatūroje pasireiškusias estetines tendencijas bei joje sprendžiamas meninės kūrybos problemas. Apie tai užsimena Vilniaus universiteto monografininkas J. Bielinckis ir apibūdina jį: „Buvo tai plataus akiračio žmogus su aukščiausiu estetiniu jausmu, sugebantį tinkamai įvertinti neįvertinamus tiek antikinės, tiek ir naujausios dailės kūrinius. Estetinio jausmo gajumas neišnyko iki paskutinės jo gyvenimo akimirkos, lydėjo jį visą gyvenimą“¹. G. Grodeko estelinės pažiūros lig šiol giliau nenagrinėtos. Reikia specialių studijų jo gausiam literatūriniam palikimui nušviesti. Veikiausiai jis atstovavo saikingai klasicizmo estetikos mokyklai, bet neužmerkdamo akių ir prieš naujas tendencijas dailėje ir literatūroje.

G. Grodeko paskaitos labai plačiai lietė antikinio pasaulio kultūrinio gyvenimo reiškinius, o antikinė dailė sudarė pažinimo pagrindą ir tarnavo kaip vaizdinė iliustracija antikinei literatūrai nušviesti. Be to, paskaitose jis išsamiai apibūdindavo visas antikinės estetikos sistemas: Aristotelio, Platono, Horacijaus, Cicerono. Apie Aristotelio „Poetiką“ kalbėjo plačiau, ypač pabrėždamas keliamus joje gamtos sekimo uždavinius. Taip pat nuodugnai aiškino Horacijaus „Ars poetica“ ir Cicerono retorikos teoriją. Kelis Cicerono darbus G. Grodekas su savo paaiškinimais išleido specialiai mokykloms. Jo paskaitos būdavo labai kruopščiai parengtos ir moksliskai maksimaliai objektyvios. Dėl to studentų tarpe G. Grodekas turėjo labai didelį autoritetą. Jis buvo daugiau nuoseklus mokslininkas, negu kurios nors estetikos mokyklos propaguotojas².

1806 metais R. Grodekas redagavo literatūrinį laikraštį „Gazeta Literacka Wileńska“, kuriame pažindino Lietuvos dailininkus ir dailės mylėtojus su naujausiais estetikos ir dailės teorijos leidiniais užsienyje. Laik-

¹ *Bielincki J.* Uniwersytet Wileński, t. 3, Kraków, 1899—1900, s. 184.

² *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Kraków, 1959—1961, s. 603—607.

raštyje buvo recenzuojami Lekombo, Vatlo, Levesko, Siulcero, Mengso, Mileno, Getės, Vinkelmano ir kitų raštai. Recenzijose populiarinami programiniai klasicizmo uždaviniai bei kūrybiniai pasiekimai, ypač Vinkelmano darbai. Esą jis „pirmasis atradęs gero skonio“ kriterijų. Iškeliamas ypatingas Mengso kūrybos vaidmuo, nes jis idealaus grožio ieškojo antikinių dailininkų ir Rafaelio kūryboje. „Su Mengsu pasibaigė plagiatorių ir kompiliatorių viešpatavimas tapyboje... Jis ieškojo formų grožio... Antika ir Rafaelis tapo pavyzdžiais, kuriais sekti ėmėsi dailės mokyklos“³. Populiarinami laikraštyje ir kiti dailininkai klasicistai vokiečiai, anglai, prancūzai, italai. Plačiai cituojamos Getės mintys apie dailę, pavyzdžiui, jo kritika apie baroko dailę, jos skonio išsigimimą, apie liguistos vaizduotės keistas apraiškas baroko kūrinių fantastikoje bei jų kraštutinį emocionalumą, epigoniškumą. Iškeliama Puseno kūryba. Pabrėžiamos Getės pastangos galutinio meninės kūrybos tikslo ieškoti ne idealame grožyje, bet kūrinių išraiškoje. Epochų bei stilių kritika recenzijose gana skirtinga, stengiamasi moksliskai objektyviai informuoti ir vengiama ryškesnio šališkumo.

Svarbiausias G. Grodeko nuopelnas ugdant Lietuvoje estetinę kultūrą buvo jo iniciatyva ir be atlyginimo skaitomas antikinės archeologijos kursas. Paskaitose jis išsamiai supažindino su antikinės dailės paminklais, daugiausia su dievų ir mitologinių herojų skulptūromis. Remdamasis jų pavyzdžiais, aiškino mitologinius siužetus antikinėje literatūroje, esant progai pažindino su antikinio pasaulio žymesniais dailininkais, jų kūrybos savybėmis, estetiniais jų principais. Kiek žinoma, šis archeologijos kursas buvo skaitomas nuo 1805 iki 1809 metų, o gal iki 1822. Kaip matyti iš jo vienos recenzijos, pažindindamas su antikine daile, G. Grodekas siekė „formuoti gerą skonį, skiepyti kūrybinę dvasią, turtinti vaizduotę“, o be vaizduojamosios dailės kūrinių „negalima nei suprasti antikinės literatūros, nei gėrėtis ja“⁴.

Tarp kita ko G. Grodekas ilgą laiką, nuo 1805 iki 1824 metų, su pertraukomis buvo literatūros ir dailės fakulteto dekanas ir administratorius. Jis suprato dailės disciplinų poreikius, aktyviai talkininkavo auklėjant jaunuosius dailininkus.

1822–1823 m. literatūros ir dailės fakultetas reikalauja, kad toks kursas būtų skaitomas ir toliau. Jį skaityti pasisiūlė Vilniaus gimnazijos mokytojas, vėliau Salantų klebonas **Stanislovas Čerskis** (1777–1833). Veikiausiai jo siūlymasis nebuvo priimtas. Taip pat ir 1825–1826 m. fakulteto taryba pabrėžia tokio kurso dailininkams reikalingumą.

Romantizmas į Lietuvos dailę skverbėsi įvairiais keliais ir kanalais ir ne be ginčų bei polemikų su klasicizmo atstovais.

J. H. Abichtas filosofijos paskaitose 1804–1816 metais, pažindindamas Vilniaus universiteto studentus su I. Kanto filosofija, stengėsi kiek nušviesti ir estetikos klausimus. J. Abichto pažiūros į meninę kūrybą

³ Gazeta Literacka Wileńska, 1806, s. 46.

⁴ Ten pat, p. 174–176.

gana miglotos ir eklektiškai painios. Vienu atveju jis pripažįsta, kad meninės kūrybos estetinę vertę sudaro jos pažintinė prigimtis ir grožis, kurį grindžia tobula funkcinė kūrinio paskirtis. Kitu atveju teigia, kad grožis priklauso tik nuo kūrėjo subjektyvaus vidinio nusiteikimo, nuo antgamtinės jėgos, kuri per kūrėjo sielą reiškiasi jo sukurtame darbe.

1818 metais laikraštyje „Tygodnik Wileński“, Nr. 123, būsimasis istorikas **Teodoras Narbutas**, aptardamas V. Kamučinio (V. Camuccini) paveikslą, vaizduojantį Virginijos mirtį, karštai pasisako prieš klasicizmo dėsnių saugotojus dailėje. „Bet taisyklės, taisyklės! Tegul velniai griebia jus su tomis taisyklėmis!.. Sielos! Sielos! Tariu jums savo žodį. Kam man jūsų taisyklės? Kas man iš to, kad Virginija tapybiškiau turėtų kristi arba kad grupės imantriau galėtų būti sustatytos? Aš ne į paveikslą žiūriu, aš pačią gamtą matau, <...> aš užsimiršdamas su liaudimi sielvartauju, su tėvu verkiu ir norėčiau atimti iš jo kruviną peilį, kad galėčiau suvaryti jį Apijui į krūtinę“⁵.

Įdomi yra 1818 metų studento Lauryno Putkamerio mintis, kad „materija gali būti be formos ir be judesio, bet nei formos, nei judesio negali būti be materijos“.

1820 metų studentų dailės darbų parodos proga užsimezgė spaudoje („Tygodnik Wileński“) polemika tarp klasicistų ir novatorių (romantikų). Viename straipsnyje Mykolas Černiauskas tvirtino, kad gerą skonį galima išstobulinti, „piešiant vien tik antikus, kadangi gamta, nors ir įvairi, ne visomis savo dalimis gali būti tobula“. Sekimas gamta jauniems dailininkams gali būti labai pavojingas. Jie gali tapti negyvos gamtos perkūrėjais, kopijuotojais. M. Černiauskas net Pranui Šmuglevičiui priekaištavo už natūralizmą, girdi, jo „vos kas šimtoji figūra gali vadintis graži“.

1821 m. A. Žolkauskas („Tygodnik Wileński“) teigė, kad klasicizmo architektūra atrodo dirbtinė to meto gyvenime, architektūrinis fonas nesisiderina su to meto žmonių išvaizda ir buitimi, kuri supa šią architektūrą. Jis tvirtina, kad „tik tai yra gražu, kas tikra“.

Tais pat metais tame pačiame laikraštyje A. Bychovecas supažindina skaitytojus su prancūzo Armando traktatu apie tapybą ir sąmoningai parrenka antikinės dailės helenizmo laikotarpio kūrinius, kuriuose reiškiamos gilios dramatinės emocijos, kaip, pvz.: „Sužeista Njōbidė“, „Aleksandro Makedoniečio galva“, „Medūzos galva“, „Heraklis Farnezietis“, „Laokoonas su sūnumis“, „Imtynininkai“ iš Borgezės kolekcijos ir kt. Visi šie kūriniai neigia klaidingą klasicizmo tendenciją antikoje matyti tik šaltą grožio schemą, o ne paprasčiausių emocijų bei aistrų išraišką. „Didvyriškoji tapyba nuvyto mūsų akyse, kai padvelkė lediniai šiandieninių mūsų Pitoniskių vėjai.“ Nuoširdumas, kuris būdingas liaudies natūraliam gyvenimui, yra daug artimesnis antikinei heroikai, negu klasicizmo dirbtinis patosas ir melagingi komplimentai.

⁵ Tygodnik Wileński, 1818.IX.30, Nr. 123, s. 176—177.

Joachimas Lelevelis (1786.III.22—1861.V.29), Vilniaus universiteto auklėtinis (1804—1808) ir ilgametis jo profesorius (1815—1818 ir 1821—1824), istorikas, visuomenės veikėjas, grafikas mėgėjas, domėjosi taip pat ir dailės istorija, ypač viduramžių epocha. Dailės istorijos reiškinius aiškino, turėdamas visiškai susiformavusią estetinę pasaulėžiūrą. Žinoma, kaip mokslininkas sau kėlė uždavinį kuo objektyviausiai aiškinti istorinius faktus, visapusiškai ir moksliskai juos analizuojant. Vadinas, sąmoningai siekė atsiriboti nuo aktualių kūrybinių problemų, o estetikos reiškinius stengėsi sieti su tam tikros epochos viešpatuojančiais estetikos kriterijais tiek, kiek jie atspindi tą epochą. Į estetinius reiškinius žiūrėjo istoriko akimis, istoriniu aspektu.

Antra vertus, XIX a. I pusėje įsiviešpataujantis romantizmas negalėjo nesuteikti jo pažiūroms savitų aspektų, to meto auklėjamųjų uždavinių atspindžio. Šiuo atžvilgiu reikšmingi yra keli jo estetikos aspektai:

a) Meninėje kultūroje ieškojo savitų nacionalinių bruožų, jos specifikos. „Nagrindamas Lenkijos (ir Lietuvos) istorijos faktus ir reiškinius, stengiausi atskleisti tai, kuo tie reiškiniai skiriasi nuo kitų tautų panašių reiškinų, kad galėčiau parodyti savą tautinį gaivalą, atskirdamas jį nuo svetimsalių kultūros.“ Siems savitumams atskleisti J. Lelevelis nevengė aiškaus emocionalumo, dargi tam tikro patriotinio patoso, aišku, neperžengdamas moksliskai pagrįstų faktų ribos.

b) Remdamasis istorijos mokslo argumentais ir kriterijais, meninėje kūryboje visų pirma kėlė realizmo motyvus, parodydamas, kiek vaizduojamieji reiškiniai atitinka tikrovę ir istorinę tiesą. Dailės kūrinyje sugeba pastebėti ne tik archeologines detales ar buitinius elementus, bet ir savo epochos žmonių papročius, dvasinius pergyvenimus, nuotaikas, emocijas, žmogiškojo orumo apraiškas.

c) Kėlė visuomenės estetinio auklėjimo ir lavinimo reikalą, kad mokslo ir kultūros darbuotojai sugebėtų tinkamai suprasti savo tautos palikimo tikrą estetinę ir kultūrinę vertę, užuot vaikėsi madingų blizgučių tik dėl to, kad jie užsienietiški. „...nuo amžių vaikydami sietimo, atsisakome savo, o paskui po laiko gailimės, kad jį svetimsaliai pasisavinė. Savo talentus po svetimus pasaulio kraštus iššvaistome su dideliu nuostoliu savo tautai, o savo namuose juos niekiname ir apleidžiame. Tai keistas paties savęs paniekimas!“⁶

1809 metais skelbiamas konkursas universiteto estetikos katedrai užimti, kuri tik 1811 metais atiteko Euzebijui Slovackiui, poeto Julijaus Slovackio tėvui.

Euzebijus Slovackis (1772.XII.15—1814.XI.3) skaitė estetiką universitete nuo 1811 iki 1814 metų. Gimė jis nepasiturinčių bajorų šeimoje Podhorcuose, Ukrainoje. Mokėsi Kremeneco licėjuje. Iš profesijos buvo matininkas ir ilgai vertėsi šiuo darbu. Vėliau dirbo namų mokytoju ir tuomet susidomėjo literatūros teorija. Estetikos srityje buvo autodidaktas.

⁶ *Dobrzeńiecki T.* Joachim Lelewel jako historyk sztuki.—*Biuletyn Historii Sztuki*, Warszawa, 1952, Nr. 1, s. 10—38.

Nuo 1807 metų dėsto Kremeneco licėjuje antikinę literatūrą ir estetiką. J. Sniadeckio proteguojamas, 1811 m. konkurso keliu, parašęs referatą „Apie gerą lenkų kalbos rašybą“, jis gauna Vilniaus universitete estetikos katedros vadovo vietą. Šias pareigas ėjo iki mirties. 1812—1813 metais redagavo „Kuryer Litewski“ laikraštį, spausdino jame teatro spektaklių recenzijas ir proginius eilėraščius. Mirė Vilniuje, palaidotas Rasų kapinėse.

Literatūrinį darbą pradėjo, išversdamas Voltero poemą „Henriada“ (1803). Savarankiškai parašė dvi istorines tragedijas — „Vanda“ ir „Mindaugas“. Pastarąją į lietuvių kalbą išvertė V. Kudirka. Be konkursinio darbo, estetikos ir literatūros klausimais parašė: „Apie reikalą naudotis gimtąja kalba mokyklose“ (1809), „Apie vertimų meną iš svetimos į gimtąją kalbą“ (1813). Septyni straipsniai estetikos klausimais buvo išspausdinti 1819 m. laikraštyje „Tygodnik Wileński“. Parengė medžiagą lenkų literatūros kritikinei istorijai ir kt. Visi jo raštai keturiais tomis išleisti po mirties (1826—1827)⁷.

Estetikos ir literatūros teorijos kursą skaitė pagal savo paruoštą programą, vėliau paskelbtą jo pomirtiniuose raštuose. Tam tikra dalimi rėmėsi A. G. Baumgarteno teorija, t. y. pripažino bendrus estetinius dėsningumus visai žmogaus meninei kūrybai. Šiuo atveju daug dėmesio skyrė vaizduojamosios dailės kūrybinei specifikai. Ne tik gerai pažinojo antikinį estetikos teoretikus, bet naudojosi ir naujausia šiais klausimais literatūra, kaip Ch. Volfo, A. Kruzo (Andre Crouzus), Mormontelio, F. Bouterveko, J. J. Ešenburgo darbai. Nors jis ir savamokslis, bet buvo labai išprusęs, jautrus ir talentingas žmogus.

E. Slovackis, aiškindamas net grynai literatūros teorijos klausimus, laikėsi Horacijaus principo „ut pictura poesis“, o kalbėdamas apie bendrus estetikos dėsningumus, vaizduojamosios dailės pavyzdžius iškelia aukščiau už literatūrinius. Vaizduojamosios dailės estetiniai dėsningumai jam atrodo aiškesni, suprantamesni, įtaigesni. Viso kurso paskaitose vedamos literatūros ir vaizduojamosios dailės estetikų reiškinių paralelės: ieško jų tarpusavio analogijų ir skirtumų, bendrų šaltinių, ištakų, tikslų, funkcijų, bendrų dėsningumų ir abipusės sąveikos reiškinių.

Savo estetikos kursą, palyginti su P. Golianskio dėstyto kursu, gerokai išplėtė ir susiejo su aktualiomis kūrybos problemomis. Antra vertus, nors ir siekė mokslinio objektyvumo, tačiau nepalyginamai ryškiau paskaitose propagavo programinius klasicizmo kriterijus bei aiškiau reglamentuotus kūrybos metodus. Kūrybinėje praktikoje vis labiau išigalinčios romantizmo tendencijos verčia E. Slovackį daryti tam tikras nuolaidas joms, tačiau tik tiek, kiek leidžia „sveikas protas ir geras skonis“.

Jo estetinė sistema kompiliatyvi, vietomis remiasi griežtomis estetikomis dogmomis, turi aiškų normatyvinį klasicistinės programos pobūdį,

⁷ Nekrologai: Kuryer Litewski, 1814.XI.4, Nr. 8; Dziennik Wileński, t. 1, 1815, s. 20—28; Encyklopedyja Powszechna (Orgelbranda), t. 23, Warszawa, 1866, s. 622; Wielka Encyklopedia Powszechna PWN, t. 10, Warszawa, 1967, s. 596.

ir dėl to daugeliu atvejų E. Slovackis neišvengė labai ryškių prieštaravimų arba tiesiog painiavos⁸.

1. „*Estetika*, arba mokslas apie gerą skonį, remiasi grožio reiškiniais, pastebėjais gamtoje ir dailės kūriniuose <...>. Šio mokslo tikslas — atrasti ir skelbti visuotinius dėsnius, pagal kuriuos skonis linksta daugiau prie vieno dalykų, o kitus atmets. Ištirti ir aprašyti grožio prigimtį, nustatyti tam tikras teikiamų malonumų arba nemalonumų ribas ir jų įtampas pakopas, kurias sukelia mummyse vienokie ar kitokie kūrinių savitumai <...>. Pastebėjimai, išvados ir nuostatai sudaromi, remiantis žmogaus prigimties ir jo dvasios apraiškų stebėjimais <...>. Nesiribodami niekuo kitu, tik žmogaus ir dalyko prigimtimi, galime surasti amžinuosius ir nekintamus dėsnius, tarnaujančius visiems laikams ir visoms tautoms <...>. Šiose teorijose, sekdami kitų žmonių pastebėjimus ir aiškinius, mokomės visuotinių gero skonio dėsnių ir palaiapsniui tobulėjame.“

2. Pagrindinė estetiškai kategorija E. Slovackio mokyme yra *skonis*. Skonis gali būti geras ir blogas, tobulas ir žemas, jie statomi priešpriešiais vienas kitam. Apibūdinamas skonį, jis laikosi griežtai klasicistinės estetikos normų. Geras skonis — tai pagrindinis estetiško vertinimo kriterijus, svarbiausias argumentas, aukščiausias arbitras dailės teorijoje ir kritikoje.

„Skonis — tai ne kas kita, tik gyvas sielos („Išminties“) * jautimas, oreitis ir švelnus („stiprus“) suvokimas, dėl kurio prie vieno reiškinio šliejamės, o kitų šalinamės <...>, kuris [suvokiamas] numato sprendimą, padeda žavėtis, kai jaučiame malonumą, matydami grožį, arba verčia šlykštėtis, kai mūsų akys pamato niekingą arba bjaurų daiktą <...>, nurodo, kurias pasirinkti spalvas, kokias kurti formas, kokius dydžius pasirinkti, kokius santykius apibrėžti, kokių laikytis taisyklingų proporcijų: vieno apimtį padidina, kitų sumažina: atmets pretenzingą patosą, pagiria taurų paprastumą, suteikia kūriniui vieningumo, įvairumo, sankcionuoja atranką ir t. t.“

„Skonis aktyviausiai veikia meninę kūrybą. Čia jo plačiausia viešpatija. Jis valdo kūrėjo vaizduotę <...>, yra ištikimiausias patarėjas muzikoje, tapyboje, skulptūroje, architektūroje. Kiekvienas kūrėjas patiekia jo teismui savo išradingumą, mintį, paveikslus, formas, kūrinio kompoziciją“. Tai arbitras, kurio sprendimas iškelia visus neaiškumus, abejones, prieštaravimus kūrinijje, „kur tik skonis yra neklystantis va-

⁸ Tygodnik Wileński, 1819.V.31, Nr. 139, s. 313—329; 1819.VI.15, Nr. 140, s. 361—376; 1819.VI.30, Nr. 141, s. 377—391; 1819.IX.30, Nr. 147, s. 161—180; 1819.X.15, Nr. 148, s. 193—199; 1819.XI.30, Nr. 151, s. 311—319; 1819.XII.15, Nr. 152, s. 344—349; 1819.XII.31, Nr. 153, s. 353—357; Euzebiusza Słowackiego dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone, t. 4, Wilno, 1826—1827.

Remdamasis šiais jo raštais, J. Šidlauskas parengė literatūros teorijos vadovėlį „Pravidła wymowy i poezyj. Wyjęte z dzieł Euzebiusza Słowackiego“. Šio vadovėlio nuo 1835 iki 1858 m. Vilniuje išėjo daugiau kaip dešimt laidų. J. Šidlauskas E. Slovackio tekstą smarkiai „nuredagavo“ griežto dogmatinio klasicizmo dvasia.

* Variantas kituose E. Slovackio apibrėžimuose.

dovas". Tai naujų kūrybinių kelių iniciatorius ir pradininkas, visų atgyvenusių dėsningumų reformatorius.

Skonis — „šis vidinis jausmas, priklauso nuo vaizduotės ir išminties <...>. Skonis bus juo veiksmingesnis, juo protas yra labiau įgudęs pažinti ir analizuoti <...>. Juo mūsų pažinimo sugebėjimai bus gyvesni ir tikresni, juo skonio veikla bus jautresnė <...>. Skonis veikia kartu su protu. Dailėje skonis yra teisėjas, o protas lyg jo pagalbininkas <...>. Protas ieško gamtos dėsnių, o skonis atidengia jos grožį“.

Skonio pradmenys yra įgimti visiems žmonėms, jis būdingas žmogaus prigimčiai. Formuojasi palaipsniui, ugdomas auklėjant žmogų, dažnai jam bendraujant su rinktiniais dailės kūriniais, dažnai jais naudojantis. Kita vertus, skonis gali išsigimti, pagesti, suvulgarėti, veikiant jį daugeliui socialinių veiksnių, nevykusiai ugdant. Įvairių esama skonių. Gali jis būti jautrus arba atbukes, gilus arba lėkštas, taurus arba niekšiškas, idealus arba žemas, subtilus arba paprastas, gyvas arba nepaslankus, sveikas arba išsigimęs, civilizuotas arba laukinis, saikingas, santūrus arba nenuoseklus, linkęs į kraštutinumus, aristokratiškas arba prasčiokiškas ir t. t. Taigi skonis gali ir privalo būti ugdomas, tobulinamas, puoselėjamas. Skonio ugdymui E. Slovackis teikia daugiausia reikšmės, sieja jį su bendru intelektualiniu ir jausminiu išsilavinimu, su doroviniais principais, o ypač su specialiu estetiniu išsilavinimu, kai gerai susipažįstama su rinktiniais klasikiniais dailės ir literatūros kūriniais. Stovi jis aiškiai elito estetikos pozicijose, o skirianti gerą skonį nuo blogo linija sutampa su socialine, skiriančia feodalus ir liaudį.

Kaip geras skonis skiriasi nuo blogo, „taip pat pastebimai skiriasi liaudiš nuo gerai išauklėtų žmonių“. „Į išsilavinusio žmogaus širdį ir protą kitaip prabyla gamta, negu į tą, kurio protą yra suklaidinę prietarai, kurio dvasią sužalojo žemos aistros, kuriame skurdas, sunkus fizinis darbas, nesąmoningumas išdildė žmogiškosios būtybės orumą, padarė jį visiškai panašų į gyvulį. Tokie žmonės nesugeba plačiau mąstyti nei pajusti visko, kas yra didinga ir gražu.“

Primityvaus skonio žmonėms labiau patinka gotikinės architektūros ornamentiškas, o išpuoselėto skonio žiūrovams — graikų architektūros taurus paprastumas, nes jie pastebi pastato proporcijų ir harmonijos visumos grožį. „Tikrai civilizuotas žmogus, kurio protas ir širdis nepagadinti, jaučia tikrąjį skonį.“

Estetiškai išauklėtas žmogus „krypsta į intelektualinį arba idealių vaizdinių pasaulį. Tuomet ir vaizduodamas tikrąją gamtą, jis pasiekia įsivaizduojamą idealią gamtą... Išminčiai, kurie rašė apie grožį, ne be priežasties visus būdinguosius grožio privalumus randa gerai išauklėtame žmoguje“.

Šių dviejų skonių rūšių skirtumas — tai ne vien kultūrinis skirtumas, ne vien kiekybinis, bet ir kokybinis. E. Slovackio nuomone, liaudies primityvus skonis yra natūralus, įgimtas, jausminis, empirinis, išviršinis, o feodalinės aristokratijos skonis — civilizuotas, išlavintas, intelektualus, racionalus, vidinis. Juos skiria dar vienas antagonistinis bruožas: liaudies

skonis pasižymi jautrumu, tuo tarpu aristokratijos — subtilumu. Aišku, pirmasis bruožas yra menkesnis, antrasis — svarbesnis.

„Tautos savo civilizacijos pradžioje <...> turėjo nepaprastai jautrų skonį <...>. Jauni žmonės turi daug jautresnį skonį, negu tie, kurie išėjo mokslus ir turi gyvenimišką patirtį, negu nedidelis būrys mokslininkų ir kritikų, kurie viską rikiuoja pagal vieną tobulą pavyzdį.“

„Rinktinių dailės kūrinių stebėjimas ir pripratimas prie jų mažina gyvumą išpūdžių, kuriuos jie mums palieka, daro mus abejingus tiems grožio niuansams, kurie mus anksčiau žavėjo <...>, ieškome aukštesnio grožio laipsnio.“ „Nors mokslai ir įpročiai silpnina skonio jautrumą, nebesuteikdami dailės kūriniams naujumo žavesio, tačiau nenaikina. Priešingai, taiso, įvesdami į padarumo rėmus, daugeliu atvejų išryškina skonio jėgą. <...>. Be mokslo ir skonio lavinimo jautrumas gali būti žalingas, nepajėgus pažinti tikrąjį grožį.“ Menko skonio žmogus neskiria malonumo nuo tikrojo grožio.

„Skonio jautrumo susilpnėjimas arba sušvelnėjimas gimdo skonio subtilumą, švelnumą.“ Skonio subtilumas ugdomas palyginimo būdu. Juo proto pajėgos tobulesnės, juo geriau pastebi subtilesnius grožio reiškinius, juo labiau siekia „aukščiausio tikrojo grožio laipsnio“. „Švelnų skonį išsiugdo tie, kurie turi jautrią širdį, išlavintą protą ir tobulai pažįsta visų žanrų gražiausius dailės kūrinius... Nebūdamas švelnus, skonis niekuomet netobulėtų, būtų paviršutiniškas, primityvus“. Bet ir skonio švelnumui yra pavojus išsigimti, virsti nesaikingu ir tariamu elegantiškumu, manieringu rafinuotumu.

Trečiasis skonio bruožas yra „jo taiklumas, kuris leidžia atskirti tikrą grožį nuo tariamo <...>, padeda pastebėti mūsų jausmų jėgą, jų įtampą, apibūdinti jų charakterį <...>, atskirti kūrinio tobulumo savybes nuo jo trūkumų“, įsisąmoninti estetinį pergyvenimą, dargi atpažinti kiekvieno dailininko braižą. Skonio taiklumas — tai sudėtinė jautrumo ir subtilumo išdava.

Tobulas skonis — tai harmoningai suderintas jautrumas, subtilumas ir taiklumas. O sugebėjimas derinti priklauso nuo įgimtų savybių. Iš čia išplaukia skonio kriterijų įvairumas. Skonio įvairumas lemia nacionalinių charakterių, papročių specifiką, jų moralinį veidą, kadangi, pagedus skoniui, paprastai daugėja nusikaltimų, smunka dorovingumas.

3. *Grožis* priklauso nuo skonio. Skonis sąlygoja jo vienokį, o ne kitoki supratimą. „Kas yra grožis? Kiekvieno žmogaus lūpose šis žodis reiškia tam tikrą pasitenkinimą ir malonumą, kurį jam sukėlė kurio nors daikto vaizdas arba jutimas. Tai daro grožio sąvoką neapibrėžtą, kiekvieno skirtingai suprantamą.“ Šios sąvokos neapibrėžtumą lemia įvairių žmonių skonio skirtumai, kuriuos savo ruožtu sąlygoja geografinė padėtis, tautų charakterių, papročių, civilizacijų skirtumai, epochos, žmonių amžius ir kitos aplinkybės. „Kiekviena tauta turi savitą galvosėną, kuri kyla iš jos papročių, civilizacijos laipsnio, išsimokslinimo lygio.“ Paprastai, kas gražu — patinka, bet ne viskas, kas patinka — gražu. E. Slovackis, suprasdamas grožio subjektyvinę kilmę, vis dėlto sieja ją su objektyvių

daiktų fizinėmis savybėmis. Visi malonūs pergyvenimai, „kuriuos patiriame ir kurie gimsta betarpiškai sieloje, priskiriami daiktams, kurie juos sukėlė“. „Grožis yra tai, kas mums patinka, matant daiktų formą, dėl jos išorinių arba vidinių savybių ir nežada mums jokios naudos.“ Dažnai mums patinka daiktai, kurie atrodo gražūs, bet kodėl — mums neaišku. Kartais tai esti ir reikalingi mums daiktai. Grožį matome tiek gamtoje, tiek ir dailės kūriniuose. Jis turi savo dėsnius. Esminiai grožio dėsniai yra: visumos vieningumas ir pilnumas, elementų tvarkingas įvairumas bei harmoningumas ir visumos bei dalių proporcingumas.

„Vieningumas yra žmogaus minties forma.“

„Sakoma, jog kūrinys yra harmoningas tada, kai visos jo dalys taip gerai susietos ir taip nepastebimai pereina vienos į kitas, kad šis ryšys neleidžia nė vienai daliai išsišokti iš kitų tarpo. Tokia harmonija pasižymi spalvos tapyboje.“ Pagal šį harmonijos dėsnį „akį pagauna malonus grožio išpūdis“. „Proporcijų dėsniai kyla arba iš gamtos, arba iš įpročių.“ Jie apibrėžia atvaizdo reliatyvų dydį bei mastelį ir sugretinimo keliu padeda jam suteikti didingumo ar patoso išraišką. „Aristotelio dėsnis sako, kad tas, kas turi mums patikti, neprivalo būti nei per daug didelis, nei per daug mažas.“

Šiuo atžvilgiu naudingas yra kūrinio naujumas, kuris kelia malonią žiūrovo nuostabą bei skatina patį kūrėją nuolat būti išradingu.

Tam tikra grožio atmaina, o kartu nepavaduojamas jo talkininkas yra *grakštumas*, arba *žavumas*. „Tai švelnus formos bei išraiškos žavingumas, esantis kartais gamtos ir dailės kūriniuose, kuris turi tam tikro nepapildytumo ir kurio neįmanoma aprašyti <...>. Be jo tobuliausias grožis negali turėti to malonaus patrauklumo, kuris žadina simpatiją ir meilę. Kurio nors asmens ar kūrinio grakštumas atspindi ne tik tai, kas patinka, bet ir tai, kas patinka ir kartu patraukia mus, „pririša“ prie jo.“ „Mikelandželo ir Koredžo kūriniai pasižymi jėga ir didingumu, bet neturi nei Ticiano, nei Albano gracingumo.“

„Tikrai gražūs gamtos ir dailės kūriniai turi tą savybę, kad juo ilgiau į juos žiūrime, juo daugiau vis naujų ir naujų juose atskleidžiame žavumų“. Ir todėl, kad stebime ir vertiname grožio reiškinius skirtingais požiūriais, skirtingais aspektais. „Žodžiu, vienas kūrinys sukelia vis naujų išpūdžių, ir visuomet jame randame daugybę malonių jausmų šaltinių.“

„Esminiai grakštumo privalumai yra natūralumas ir laisvas betarpiškumas. Netenkame jo dėl blogo auklėjimo ir įpročio nuolat prievartauti“.

Grožio bendrininkai yra *gėris* ir *tobulumas*. Grožis nesutapatinamas nei su gėriu, nei su tobulumu, nors kartais kalboje juos pavadiname gražiais. Dažnai gėris ir tobulumas talkininkauja grožiui, ir tada jo poveikio jėga kur kas padidėja. Gėris atspindi moralinius privalumus, o tobulumas — funkcionalų tikslingumą. „Moraliniai privalumai dailės kūrinyje pirmauja prieš visus kitus privalumus.“ Jie veikia mūsų įsitikinimus, samprotavimus.

„Grožio rūšys yra labai įvairios“, kaip kad įvairūs yra žmonių emociniai pergyvenimai. Grožio reiškiniai skirstomi pagal savo poveikio je-

gą, kuri priklauso ne tiek nuo daiktų, kiek nuo žmonių skonio, jų jautrumo, išsilavinimo. „Grožio laipsnio apibūdinimą lemia proto ir kūno pajėgumas, sugebėjimai gyviau jausti ir suvokti. Tai, kas vienam bus tobuliausias grožis, kitam, kurio skonis turi platesnį akiratį, bus tik visuotinis ir paprastas grožis.“ „Grožio jautimas kaskart keičiasi priklausomai nuo skirtingų požiūrio taškų ir dėl skirtingos nuotaikų dispozicijos.“

E. Slovackis ir grožio sąvoką skirsto į dvi pagrindines kategorijas: absoliutų ir reliatyvų grožį. Dailės kūrinyje atsispindintį „grožį galima apibūdinti kaip reliatyvų ir skirti jį nuo absoliutaus grožio“, kuris įgimtas gamtos daiktams ir reiškiniams. Reliatyvus grožis tai meninės išraiškos sekant gamtą grožis, kurio dailininkas pasiekia savo meistriškumu ir kuris yra vaizdo imitacijos kūrinyje grožis. Šitie du grožio supratimai susitinka kai kurių dailininkų kūriniuose, pvz., italų, kurie, vaizduodami gamtos grožį, dar jį gražiai imituodavo ir tuo būdu pasiekdavo didesnio efekto, suteikdavo kūriniui didesnės estetinės vertės. O kiti, ne mažiau meistriškai imituodami tikrovę, ėmė iš jos atsitiktinius arba sąmoningai reagražius daiktus, pvz., olandai, kurie, pasirinkdami tik reliatyvų grožį, lyg siekdavo pabrėžti, kad jame glūdi svarbiausias dailės uždavinys. Dar daugiau paryškina reliatyvaus grožio vertę sunki, meistriškai dailininko įvaldyta atlikimo technika. Pvz., vienokį meninį efektą sudaro gipsinė skulptūra, o kitoki — iškalta iš marmuro ar granito. Didesnį efektą, negu skulptūra, sukelia tapyba, kur lygioje drobėje tapytojas sukuria nuostabios daiktų erdvės, atmosferos, apšvietimo, medžiagiškumo iliuzijas. Šitą grožį pajunta tik kūrybos sunkumus suprantantis žiūrovas.

E. Slovackis grožį apibūdina dvejopai: tikrasis, arba idealus grožis, ir paprastasis. „Tikrasis, idealus grožis yra vien tik sąvoka. Jis yra bet kurio grožio mene šaltinis, intelektualinio tobulėjimo pavyzdys. Tiksliai tokio grožio nerandame jokiam gamtos ar žmogaus kūrinyje. Mirtingieji gali prie jo tik priartėti.“ Jis yra tik siekiamo grožio idealas. „Idealaus grožio nerasime tikrovėje, jis gali būti tik kūrėjo mintyse.“ „Į šią amžinojo grožio šventyklą genijų įvedė jo vaizduotė.“ Tokio grožio įvaizdį kūrėjas susidaro iš gamtoje sutinkamų paprastų grožio reiškinių. Jis iš šių reiškinių daro atranką, juos pasodrina, sintetizuoja ir tuo būdu tartum gauna grožio esenciją, idealaus grožio etaloną. „Idealaus grožio pavyzdžio negalima susidaryti, tobulinant paprastą gamtą, pakylant aukščiau jos, bet galima susidaryti, šalinant dažniausiai visokius natūralaus daikto netobulumus, kurie kliūdo kūrėjo siekiam.“ Tobulą grožio idealą gali susikurti tik genijai.

Tačiau idealaus grožio reiškinių randame ir gamtoje. Tokio grožio „turi gėlės ir gražiausi augalai. Žmogaus kūnas yra tobuliausio grožio <...>. Šioje vienoje būtybėje yra suvienyti visi tobuliausio grožio bruožai, t. y. išorinių formų grožis, dvasios gėris ir tobulumas, arba kartu fizinis ir moralinis grožis“. Gražūs yra sudvasinti žmonių veidai, idealiai gražūs gali būti kai kurie gamtovaizdžiai.

„Idealaus pasaulio tikslas yra grožis, harmonija, vieningumas, įvairiapusiškumas ir tobuliausios proporcijos. Štai plačiausia prasme visa, ką

vadiname idealiu meninės kūrybos pavyzdžiu.“ Šitaip kūrinuose „atspindimas grožis neturi sau lygaus gamtoje“.

„Kiekvienas tobuliausias grožis pasirenka vidurkį tarp šių dviejų kraštutinumų“ (t. y. tarp absoliutaus ir reliatyvaus, tarp idealaus ir paprasto). Nuotoliai tarp jų esti labai neryškūs, tad dažnai vieną galima palaikyti kitu. Nėra aiškių ribų, kur vienas baigiasi, kur prasideda kitas. Iš čia kyla tas didelis nuomonių skirtumas aptariant grožio sąvoką. Tik tobulas skonis, paremtas protu ir patirtimi, sugeba atskirti vieną nuo kitos grožio atmainas.

Nors visos šios grožio savybės neperžengia aiškių žmogaus sielos dispozicijų ir priklauso nuo žmogaus subjektyvių pergyvenimų, tačiau patį grožį E. Šlovackis kildina iš objektyvių daikto ypatybių.